

KIRGIZ TÜRK DİLLERİNDEKİ KELİME GRUPLARINDA DUYGU DEĞERİ:

Сөз айкаштарында эмоционалдык–экспрессивдик маанинин берилиши:

Dr. Ayşen Koca¹

«Сөз айкаштары деп- нерсенин, маанисин, сыпатын, абалын билдирип, белгилүү эрежелер ичиндеги катар келген сөздөрдү айтабыз.»²

Сөз айкаштары жогоруда белгиленгендей, бардык окшош далилдөөлөрдү ырастаган бир затты, сыпатты же абалды же болбосо бир кыймыл-аракетти, белгилүү эрежелер ичинде уюшулган сөздөр болуп саналат. Сөз айкаштары да эмоционалдык (сезимдик баалоо)-экспрессивдик (күчөтүү) сөздөрдү уюштуруу жөндөмдүүлүгүнө ээ

1. Зат атоочтук сөз айкаштарындагы эмоционалдык–экспрессивдик маани:

Зат атоочтук сөз айкаштары күнүмдүк речибизде, адабий чыгармаларда экспрессивдик күчөтүү маанисин бере алат.

Мисалы: *Кантсе да, ага-ининин баласы го.*(кайгыруу) (Ч.Айтматов).

Менин уулум, балам. (А.В) (эркелетүү, жакшы көрүү).

Uzak bir iklimin/ılık havası (S.) (özlem-hasret) *Узак бир климаттын жылуу абасы.* (сагыныч)

Şehrin/ kenar evleri (F.N.Ç., H.D) (acıma) *Шаардын четки үйлөрүн көрүп зээним кейиди.* (боор ооруу, жаны кейүү)

Savaşın/kartalı (B) (övme) *Согуштун бүркүтү.* (алкоо, мактоо).

Балага мурас калган Ата Мекен ушул, балам ... (сыймыктануу, кубануу-gurur duyma, sevinme)

Жогорудагы мисалдарда бир контекст ичинде эмоцияны жана экспрессияна көрө алдык. Мисалдарда көрүнгөндөй зат атоочтук сөз айкашы уюштурган сөз тизмектеринде айтылган бир нерсеге же бир абалга, окуяга

¹ Uluslararası Alatur Üniuersitesi, Sosyal ve Fen Bilimler Fakültesi, Türkoloji Bölüm Başkanı.

² Karahan, Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri: Ankara, 1991, 3-6

каршы баа берүүнүн сезбешибиз мүмкүн. Айтуучунун ички дүйнөсүн, сезимдерин, пикирлерин сөз айкашын чагылдыра алды десек, жаңылышабыз. Бул жерде сөз болгон айтуучунун же түшүндүрүүчүнүн билдирүүсүндө колдонулган зат атоочтук сөз айкаштары сөз топторунда мындай баа берүүгө ээ болбойт.

Мисалы; *çataşır/makinesi*

Кир жуугуч машине.

Ту – tn(багынңкы-багындыруучу)

Duvar/ saati

Дубал сааты.

Бул сөз айкаштары да зат атоочтук сөз айкаштары, бирок эмоциялык баа берүү жок, эмоциялык-экспрессивдик маанини алып жүрбөйт. Биз дагы бир канча зат атоочтук эмоционалдык-экспрессивдик сөз айкаштарына мисал келтире алабыз.

Мисалы: *Yavrusunun bir kartalın pençesi arasında bulutlara uçtuğu* (Ç) (ас1 çekme) *Баласынын бир бүркүттүн чеңгелинде булуттарга киргенин көрдүк.* (боор ооруу).

Önüdeki mezarın/ birden yeşil nurlara tutuştuğu. (Ö.S., S.H) (şaşıрма, şaşkınlık) *Алдындагы мазардын (мүрзөнүн) капыстан жашыл нурларга бөлөнүшү.* (Сх) (таң калуу, таңыркоо)

Çılgın fırtınaların/ döve döve yosunlattığı (ас1ma) *Кутурган (алай-дүлөй) бороон* (кейүү).

Toprakların/ en bereketlisi (S) (beğenme, takdir etme, övme)*Топурактардын эң берекелүүсү* (С) (жактыруу, мактоо).

Ey bahçenin/ hoş günlere açık kapısı (OV, OARISTYS) (özlem)*Эй, бакчанын жагымдуу күндөрүнө ачык эшиги.* (сагыныч).

2. Сын атоочтук сөз айкаштарындагы эмоционалдык-экспрессивдик маани:

Сын атоочтук сөз айкаштарында болгон сөз тизмектеринде сын атоочтон кийин келген зат атооч ар тараптан сыпатталат. Бул сыпаттоолор

ошол эле учурда угулган, окулган, сүйлөнгөнүн сыпаттаган нерсе, окуя, абал ж.б ички сезимдери жөнүндө кабар берет.³

Кадырын билбеген күндөр

Ne avladığını bilmeden gün boyu olta sarkıtan/ balıkçılar (G.A) (асыма)

Эмне кармаганын билбей бир күн бою кайырмагын саландаткан балыкчылар (боору ооруу).

Eserken yelken açmadığım/ rüzgar (S) (pişmanlık)

Дениз көрө элек бир чабан баласы. (боору ачуу)

Uykuya varmış gibi görünen/ yılan yollar (F.N.Ç., H.D) (beğenmeme, nefret) **Көмүлгөн сыяктуу (жымжырт) көрүнгөн жылан жолдор.**(жактырбоо)

Bin yıl sürececek zannedilen/ kar sesi(Y.K.B., KGK) (zannetme, şaşırma)

Мин жыл суро турган каруну. (шектенуу, таныркоо)

Kırış kırış, kıpkırmızı, sopsoguk el (KA)(korkma, асыма).**Бырыш-тырыш, кыпкызыл, мунмуздак кол.**(коркуу, кейүү)

Yavaş, vakur, tatlı/bir kadın sesi (Ç) (övme, beğenme) **Акырын, оор басырыктуу, таттуу бир аял үнү.**(мактоо, жактыруу)

Üç günlük / siyah bir ekmek parçası (DÇK) (beğenmeme) **үч күндүк каранандын бир бөлүгү** (жактырбоо)

Sabrından saray yaran / sultanlar... (ÇS) (övme, beğenme, takdir etme)

Сабырдан сарай (курган) салган султандар... (урматтоо, мактоо, жактыруу)

OARISTYS

(In Memoriam)

Ey hatırası içimde yemin kadar büyük,

Ey bahçesinin hoş günlere açık / kapısı.

Hala rüyalarımın giren / ilk göz ağrısı,

Çocuk alınlarda duyulan sıcak / öpücük.

³ Karahan , Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri:Ankara,1991,3-6

*Ey sevgi dalıma ilk çiçek açan / tomurcuk,
Kanımın akışını yenileştiren/ damar,
Gül rengi ışıkları sevda dolu / akşamlar
İçime yeni bir fecir gibi dolan / çocuk.
Ey tahta perdenin üzerinden aşan / hatmi
Ve havaları seslerimizle dolu / bahar,
Koştuğumuz /yollar, oynadığımız / sular,
Kağıttan teknesinde sevinç taşıyan/ gemi.
Doyup karşı minareden okunan / yatsıyı
Yatağıma sıcaklığını getiren / rüya,
Denizlerinde onunla yaşadığım / dünya
Ve ey ufku beyaz cennetlere giden / kıyı.
Ah! Birçok şeyler hatırlatan / erik ağacı
Ve o ilk yolculukla başlayan / hasret, zindan;
Atları çingiraklı,, arabanın ardında
Beyaz, keten mendilimde sallanan/ ilk /acı.(O.Veli) (özlem, hasret,
pişmanlık)(Ank. Haz. 1936/Varlık, 1.12.1936)*

Орхан Велиге таандык болгон бул ырдын ар бир сабында көрүнбөгөн (ах) чыгарган үнү аркылуу, башынан аягына чейин сагыныч, өкүнүч сезимдерин тил аркылуу берүүдө окурманга жана угуучуга акындын эмоционалдык-экспрессивдик маанилерин ыры аркылуу берилгенин байкайбыз.

Мисал:

YOL TÜRKÜLERİ

.....

Kül rengi/sulara

Kirli bir gün/ ışığı (O.V, s:73) (beğenmeme)

Жол ырлары.

Коо (кул) түсү сууларга

Чан (кир) дуу бир күн жарыгы. (жактырбоо).

Ötesi yok/şehir ulaşınca kaderin yolu

Pişman /bir el kapayacak kapısını ömrümün (O.V, s:160)
(isteksizlik, beğenmeme)

Ары жок шаарга жетүү тагдырдын жолу.

Өкүнүч бир кол жабат өмүрдүн эшигин.(O.B.160б)(каалабоо, жактырбоо)

Meral, ağzının içinde yuvarlanan korkak/ bir sesle cevap verdi (P.S., Y.338)

Марал, оозунун ичинде айланган коркок үн менен жооп берди.
(жактырбоо). (beğenmeme)

Oh ki gücüne kuvvetine kurban olduğum koca /Tanrı... (K.T.Namuscular, 13)(övgü, yüceltme) Ой, күчүнө кубатына курман болоюн чоң Тенир.(мактоо, ыйык тутуу).

3. Тактоочтук сөз айкаштарындагы эмоционалдык-экспрессивдик маани:

«Бир тактооч менен башка тактоочторго байланыштуу элементтерден түзүлгөн сөздөрдүн тобу»⁴.

Тактоочтордон түзүлгөн сөз тизмектеринде да экспрессивдик баалоо жана күчөтүү болушу мүмкүн .

Мисал;

Eyden ayrıldı ayrılalı, ondan hiç haber alamadık (H.O) (merak, üzüntü)
Үйдөн чыгып кетип кеткени, андан эч кабар ала албадык.(санаркоо, арман)

Mübarek kanının izleri üzerinden yürüyerek kasabaya girdik.(D.Ç.K)
(üzüntü, kızma)*Ыйык канынын изинин аркасынан барып (жүрүп отуруп),*
кыштакка кирдик. (өкүнүч, жинденүү)

Kardan, yağmurdan, rüzgardan sora sora,

Bir yol bulup, giderdim anılara.(Ç.S) (çaresizlik, üzüntü)

Кардан , жамгырдан, шамалдан сурай –сурай,

Bir yol taan өткөн күнгө кетет элем.(айласыздык, арман)

Geçirdiği kırk günlük azabı birden hatırlayınca, yeni bir tokat yemiş

⁴ Karahan , Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri:Ankara,1991,s:15

gibi Köse Vezir'in yüzü kıpkırmızı oldu. (Ö.S., S.H) (sinirlenme, üzüntü)

Өткөргөн кырк күндүк азабын эстегенде, жаңы эле жаакка жегенсин Коже Везирдин жүзү кыпкызыл болду. (жинденүү, арман)

4 Кош сөз катышкан сөз айкаштарындагы эмоционалдык-экспрессивдик маани:

«Бир нерсенин, кыймыл–аракеттин, карама-каршысын билдирген, эки сөздөн уюшулган сөздөр кош сөздөр тобу б.е.»⁵

Кош сөздөрдүн бардыгы эмоционалдык-экспрессивдик маани категориясын уюштурууда чоң роль ойнойт. Анткени, «көрүнүш жана маани» жагынан байланыштуу сөздөрдүн бир арага келишинен түзүлгөн кош сөздөр, контексте көбүнчө маанини күчөтүүдө, сезим баасын кошумчалоодо, кыска (интонациялдуу) күчтүү маани берет.

Мисал:

Кашык сууга зар болгон

Жолдон чыгып жүрбөсүн?

Жандуу-жансыз энени

Шерден чыгып жүрбөсүн. (А.Турдугулов-155)

Diyar diyar gezdim.(abartma) Дүйнө жүзүн –өлкө кыдырдым (апыртуу)

Yaza yaza biktım.(bıkma) Жазып-жазып бүтпөдүм. (тажоо)

Mini mini bir kız çocuşğı ađlıyordu. (beğenme) **Кичине-кичине** бир кыз бала ыйлап жатты.(жакшы көрүү)

İyi kötü bir şeyler yaptık. (yetinme, çaresizlik) жаман жакшы иштерди кылдык (канааттануу, айласыздык)

O'nun evi barkı yok değil mi? (acıma) Анын үй-жайы жокпу? (боор ооруу)

Sürü sürü kargalar hisarın üstünden uçarken acı acı bađırıyordu. (Ö.S.,S.H) (beğenmemе, üzüntü) **Топ-топ** каргалар чептин үстүндө учуп баратып **ачуу-ачуу сайрап жатышты.** (жактырбоо, арман)

Gök mavi mavi gülümsüyordu. (beğenme)

⁵ Karahan , Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri:Ankara,1991,s:19

Yeşil yeşil dallar arasından. (S)

Асман **көгүлтүр –көгүлтүр** жылмайып жатты

Жашыл-жашыл талдардын арасынан . (жактыруу)

Kahve mahve yarmam sana ben .(K.A)(azarlama) Мен сага **кофе-мофе** жасабайм. (жемелөө, жактырбоо)

Dişi arslan bu mini miniyi kendi yavruları yanında görünce, onu da doğurduğunu sandı.(Ç)(sevme, acıma, merhamet). Ургаачы арстан бул **кичине-кичинекейди** да балдарын жанынан көргөндө, аны да туугандыгын ойлоду.(сүйүү, боорукерлик)

Yorgun argın dönüyorum her akşam eve (D) (yorgunluk-bıkkınlık)

Дайыма кечинде **чарчан-чаалыгын** кайтам.(тажоо, чарчоо)

Çaturlara bata çıka yürüdü. (AT) (acıma) Баткактарга **батып-чыгып** баратты. (боорукерлик)

Sevdiklerim göçüp gidiyor birer birer.(Y.K.B., K.G.K.)(üzüntü)

Жактыргандарым **бир-бирден** көчүп кетип жатышат.(кайгыруу).

“Her sabah yeniden ezan sesiyle

Müslüman müslüman uyanan şehir” (Y.B.B.,DUVAK) (sevinme,beğenme)

«Эртең менен дайыма азандын үнү менен

Адилет-абийир менен ойгонгон шаар.(сүйүнүү).

Çözülüyor yüreğimden bir hüznün iplik iplik. (Y.B.B., DUVAK) (üzüntü)

Жүрөгүмдөгү бир кайгы **тал-тал** болуп чечилип барат.(кайгы, капалануу).

Bu kubbe kubbe ezanlar (P.S., F.H) (övünme, sevinme) Бул **асман-асман** азандар. (сүйүнүү, мактануу).

Takınsam kanat manat.

Kuş muş olsam seğirtsem. (N.F., Ş) (istek, arzu)

Канат-манат тагынсам

Куш-нуш болсом шуу койгон.(каалоо, арзуу).

Maviliğin çeşmesi gürül gürül

Ardından bir ses kopar. Artık durul. (N.F.) (beğenme)

Көктөгү суу чоргонун күрүл-шарыл

Аркасынан бир үн чыгат. Эми токто (жактыруу)

Мисалдарда көрүнгөндөй дайым басым алып жүрүүчү ар бир топ, орун алган сүйлөмдөрдө түрдүү мани берүү менен, билдирген маанини күчөтүп, айрыкча айтучуунун абалын, окуяны психологиялык шартта чагылдырды.

Айрыкча түрк тилинде эки (составдуу) тутумдуу кош сөздөрдөн башка да үч, төрт тутумдуу кош сөздөр кезигет. «ат, аял, курал-жарак», «шанс-тагдыр-таалай», «жолдош-дос-тууган-урук», сыяктуу кош сөздөр да эмоционалдык-экспрессивдүү маанилерди берүүдө колдонулат.⁶

5. Жандоочтук башкаруу менен уюшулган эмоционалдык-экспрессивдик маани:

«Бир заттын элемент менен жанашып келген сөздөрдүн жыйындысы». Зат атооч+жандооч=жандооч тобу.

Жашаган+сыяктуу=**жашаган сыяктуу**⁷.

Түрк тилинде да жандоочтор эмоционалдык-экспрессивдик маанини уюштурууга катышат.

Мисалы: *Жаздын ажарын ачкан май айы-сулуу да, көркөм да, жана мээримдүү. (жакшы көрүү)(Кыргыз тилинин тыныш белгилери. (Аскар Турсунов.52).*

*İnsan **gibi** çalışmada rağmen bir buket çiçek **bile**vermediniz. (sitem, kızgınlık) Адам **сыяктуу** иштегениме карабастан, бир кучак гүл **да** бербедиңиз. (ачуулануу, жемелөө, таарынуу).*

Мисал:

Чарчаганыңа, уйкусуздугуңа карабастан келдиң. (ыразы болуу, урматтоо).

Мисал:

⁶Tuna, Osman Nedim; Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları Ve Tabii ve Ünsüz Dizisi, Ankara, 1986

⁷ Karahan , Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri: Ankara, 1991, s:21

Bir avuç buğday, bir tutam ot, bir avuç toprak için...(D) (küçümseme, kızma, sinirlenme) *Бир ууч буудай, бир тутам чөп, бир ууч топурак үчүн.* (жинденүү, теңине албоо).

Keskin bir ışık etrafımızda bir zafer borusu gibi çınlıyor. (B.Ş) (beğenme) *Жапжарык бир жарык айланабызда жеңиш түтүгү сымал жаңырып жатат.*(жактыруу, ыразы болуу).

6. Байламталар менен уюштурулган эмоционалдык-экспрессивдик маани:

«Байламталар сөз менен сөздү сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруучу сөздөрдүн тобу». .”⁸

Байламталар катышкан сүйлөмгө эмоциялдык-экспрессивдик боёк берүү жөндөмдүүлүгүнө ээ.

Мисалы.

Okumak, anlatmak ve uygulamak lazım. (kızma, uyarma) *Окуу, түшүнүү жана ишке ашыруу керек.* (жинденүү, эскертүү)

Ufak,tefek fakat sinirli (beğenme, şaşırma)*Кичине, арык бирок ачуусу чукул.* (жактырбоо, таң калуу)

Hem annesini,hem babasını hem de kardeşini kaybetti. (üzüntü) *Анасын да, атасын да, ал гана эмес бир тууганын да жоготту.* (кайгыруу).

Мисал: “*Hicranla ağaran bu saçlar değil sevgisiz kalan bu kalp ihtiyarlamış*” (üzüntü, pişmanlık) *Ажырашуудан агарган бул чачтар эмес, сүйүүсүз калган бул жүрөк карынтыр* (арман, өкүнүч).

“*Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol*” (Y.K.B.,K.G.K.) (üzülme) «*Булгаланбайт ал турушта жүз арчы да бир кол да.*(кайгыруу).

“*Fırtınaya karşı yaprak değil kökünü toprağın derinliğine salmış çınar dayanır*”

Бороонго каршы жалбырак эмес, тамырын топрактын терендигине салган чынар таяныптыр.(мактоо, теңине албоо).

⁸ Karahan , Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri:Ankara,1991,s:23

“*Ne gülen, ne el sallayan ne de bir çift laf eden oldu*” (Т.В., К.А) (sitem, üzüntü, kızma) *Күлгөн да, кол булгаган да жана сүйлөгөн да жок.* (таарынуу, арман, жинденү)

7. Атама сөздөрдөгү эмоционалдык-экспрессивдик маани: «Бир жактын аты менен атоо туугандык, жакындык сөздөрдүн тобу».⁹

Атама түз маанисинде интонация аркылуу айтылганда, же ошондой эле аларга-лар мүчөсү жалганганда эмоционалдык-экспрессивдик маани берет.

Мисалы: *Ажыбай датка аппак, суюк сакалын калтыраган алсыз колу менен акырын сылап, акырын жөтөлүп.* (Сынган Кылыч Т. Касымбеков).

Ey Ayşe Kız! Sen, bu şaheseri nasıl meydana getirdin? (Ç) (şaşıрма, merak) *Эй Айша кыз! Сен бул чыгарманы кантип жаздың?* (таң калуу, кызыгуу).

Мисал:

Ahmet Bey geldi. *Ахмет **мырза** келди.*

Ahmet Beyler geldi. *Ахмет **мырзалар** келди.*

Жогоруда жазылган биринчи сүйлөм жөн эле жайынча баяндалды, ал эми экинчи сүйлөмдө –**лар** мүчөсүнөн жалгануусу менен урматтоо, сыйлоо мааниси берилди.

8. Сырдык сөздөрдөгү эмоционалдык-экспрессивдик маани: «Сырдык сөз менен зат атоочтон түзүлгөн сөздөрдүн тобу».

Сырдык сөз+зат атооч=сырдык сөздөр.

Эй +түрк жаштыгы=эй түрк жаштыгы.¹⁰ Кыргыз жана түрк тилдеринде эмоционалдык-экспрессивдик маанини берген сөздөрдүн ичинен сырдык сөздөр өзгөчө орунда турат. Анткени бул топко кирген ай, вай сыяктуу ар бир сөз адамдын ар кандай абалынан кабар берет.

⁹ Karahan , Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri:Ankara,1991, s:25

¹⁰ Karahan , Leyla; Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri:Ankara,1991,s:27

Мисалы; *Ey / hanların gönlünü sızlatan duvarlar.*(F.N.Ç., H.D) (sitem, kızgınlık) **Эй** хандардын көңүлүн сыздаткан дубалдар! (жактырбоо, жинденүү)

Ey / Türk istikbalinin evladı (A.) (beğenme, gurur duyma) **Эй** түрк келечегинин перзенми! (жакшы көрүү, сыймыктануу)

Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin? (N.F., Ş) (kızma) **Эй Сакария**, ким дептир сууга чабылбас барк!(жинденүү)

İlahi bir kuvvetin, ebedi bir feyzin var, ey Türk (Ç) (beğenme, övme) Тенирдей бир кубатың, түбөлүк бир берекетин бар, **эй түрк!** (жакшы көрүү, мактоо)

Ey tatlı ve ulvi gece, yıllarca devam et (Y.K.B., K.G.K) (beğenme, övme) **Эй таттуу жана асыл кеч**, жылдар бою улана бер!(мактоо, жакшы көрүү)

Ey / sevgi dalımında ilk açan tomurcuk,

Kanımın akışını yenileştiren damar,

Gül rengi ışıkları sevda dolu akşamlar

İçime yeni bir fecir gibi dolan çocuk (O.V) (sevme, beğenme)

Эй сүйүү талында биринчи ачкан тобурчак,

Канымдын агышын жеңилдеткен кан тамыр,

Роза түстүү жарык сүйүүгө толгон кечтер,

Ичимде таң аткан сыяктуу толгон бала! (сүйүү, жактыруу) (Б.О.)

9. Сан атоочтук сөз айкаштарындагы эмоционалдык-экспрессивдик

маани:«Сандардын системасына карай иреттелген сан атоочтордун жыйындысы». ¹¹ Сан атоочтор дагы сүйлөм жана сөз тизмектердин зат жана сын милдети менен бирге күчөтүү милдетин да алып жүрөт

Мисал: *Өздөрүн көсөм көрүшкөн көк мээ хандар* менен *өздөрүн шумкар санашкан чар каргалардай* миң баишчылар турганда дагы эмне кылабыз? (какшык,бушаймандык-alay, üzülme) (P. Абдиев)

Мисал;

¹¹ **Karahan , Leyla;** Türkçe Söz Dizimi Cümle Tahlilleri:Ankara,1991,s:29

Düşman altmış dört ceset bırakmış. (Ö.S., S.H) (üzülme)

Душман **алтымыш төрт** өлүк таптантыр.(көптүк, боору оору)

Yaptığı sarayların adedi ise kırk iki idi. (A.İ) (beğenme, övme)

Курулган сарайлардын саны **кырк эки** болчу.(жактыруу, мактоо)

Yüz bir odalı evin

Нашметли конуклары (N.F.K., Ş)

Жүз бир бөлмөлүү үйдүн

Шаңдуу коноктору (шылдыңдоо)

Мисалдарда көрүнүп тургандай сан атоочтор интонация менен бирге сүйлөмдөрдө эмоциялык-экспрессивдик маани берди. Айтылгандын окучууга билдирүүсүндө психологиялык мүнөз сезилип турат.

10. Татаал этиштердеги эмоционалдык-экспрессивдик маани:

Бир кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдүн жыйындысы».

Татаал этиштер дагы контексте эмоционалдык-экспрессивдик маанини уюштура алат.

Мисалы: *Ne mümkün vazgeçsin bu sevdadan*

Bir kere karar kıldık bu hayalde (Ş.) (pişmanlık)

Мүмкүн болсо бул сүйүүдөн баш тартсын,

Бул жолу кыялга **чечим кабыл алдык**.(өкүнүч, бушаймандык).

Ocaklar yakılmaz oldu (M.) (üzüntü, kızma) *Оттор жагылбас болду*.(өкүнүү, жинденүү)

Ses gelmez oldu bahçelerden (Ş.) (sitem, üzüntü) *Бакчалардан үн келбес болду*.(наалуу, кейүү)

Gün doğmayabilir bir daha (Ş.) (şüphe, üzüntü) *Күн чыкпай калышы мүмкүн*. (күмөн)

Yemyeşil oluvermiş ağaçlar (Ş.) (şaşma, sevinç) *Жапжашыл болуп калыптыр* бактар. (кубаныч, таң калуу)

Bekir kalakaldı (A.T.) (şaşıрма, üzülmə) *Бекир селдейип калды*.(тан калуу, кайгыруу)

Ne dönüp duruyor havada kuşlar. (Ş.) (sıkılma, kızma) Асманда куштар эмнеге айланып жүрүшөт.(тажоо, жинденүү)

Gitmiş, hasretli toprağa vermiş sazını da

Bakakalmış ardından güneş(çaresizlik, üzüntü)

Өтүптүр, кусалуу топуракка бериптир, комузун да

*Артынан күн **селдейип калыптыр** (айласыздык, арман)*

*Yeşil söğütlerin aralarından Çubuk çayı köpürerek dalgalanarak akar gider.(D.Ç.K.) (acıma) Жашыл мажүрүм талдын арасынан чырпык суусу, көбүрүп толкундардан **агар кетер.** (боор ооруу)*

*Nice güzellere bağlandım kaldım. (A.VEYSEL) (çaresizlik) Канча сулууларга **байланып калдым.**(айласыздык)*

Bir çınar altında geçer her gecem

Konusur dururum orda rüzgarla (N.F.K., H.D) (çaresizlik, ümitsizlik)

Бир чынардын алдынды өтөөр ар кечим

*Ал жактан шамал менен **сүйлөшүп турармын.** (айласыздык, үмүтсүздүк)*

Жогорудагы мисалдарда көрүнгөндөй эле сүйлөмдө колдонулган жардамчы этиштер аркылуу эмоция жана экспрессия көрсөтүлүп турат. Өйдөдө айтылгандардан төмөнкүдөй бүтүмгө келсек болот:

1.Тилдеги синтаксис бөлүмү эмоциялык-экспрессивдик маанилерди уюштурууда өзгөчө бир каражаттардан . Айтууда өзүнүн сезим жана ойлорун өз жолу менен баяндайт. Сүйлөм ойду эле билдирбейт. Ой менен кошо сүйлөөчүнүн сезимдерин да чагылдырат. Ушундан улам синтаксис бөлүмү дагы эмоциялык-экспрессивдик маанини берүүдө өтө маанилүү, өтө керектүү каражаттардан болуп эсептелет.

2. Кыргыз жана түрк тилдерин таасирдүү, күчөтүү маанисиндеги эмоционалдык сөздөргө өтө бай. Мындай каражаттар кепке образдуулук, көркөмдүк берүүдө негизги орунду ээлейт.

3. Кыргыз жана түрк тилинде фонетикалык, морфологиялык, лексикалык, синтаксистик жолдор аркылуу көп түрдүү сезим туюндурулуп,

эмоционалдык-экспрессивдүү маани көз алдыбызга же оозеки же көркөм текст болуп чыгат.

4. Кыргыз жана түрк тилинде эмоционалдык-экспрессивдүү маани бирдей каражаттар аркылуу уюштурулат.

5. Кыргыз жана түрк тилинде эмоционалдык-экспрессивдүү маанини туюундурууда, башка каражаттарга караганда синтаксистик каражаттар көбүрөөк кызмат кылат. Айрыкча тиги каражаттардын баарын кучагына камтыйт. Анткени, сөздөр жеке турганда эмоционалдык-экспрессивдүү маанини бербесе да, сөз айкашы жана сүйлөмдөрдүн ичинде берип калышы мүмкүн.

КАУНАКҢА- Адабияттар:

1. **Абдувалиев И., Садыков Т.** Азыркы кыргыз тили (морфология). Бишкек, 1997.
2. **Абдулдаев Э.** Кыргыз тили. Бишкек, 1998.
3. **Ажыбаева З.А.;** Зат атооч сөздөрдө эмоциялык-экспрессивдик маанилердин берилиши (А.Жакыпбековдун«Теңири Манас» романынын негизинде) КДА. –Б, 2003.
4. **Акматова К.Р.,**Эмоционалдык- экспрессивдүү сөздөрдүн табияты. Китепте: Түрк тилдери жана адабияты. Бишкек, 2003.
5. **Акматов Т.К.,Өмүралиева Ж.,** Азыркы кыргыз тили.,Фрунзе,1990.
6. **Арнольд,И.В.**Стилистика современного английского языка.–Л.,1985.
7. **Арнольд И.В.**Стилистика современного английского языка.–Л., Просвещение, 1981
8. **Аширбаев Т.** Тилдик каражаттардын тилдик каражаттары. –Б., 2000
9. **Аширбаев Т.** Кыргыз тилинин стилистикасы. Бишкек, Педагогика, 2000. II китеп.
- 10.**Аширбаев Т.** Кыргыз тилинин стилистикасы. Бишкек, Педагогика 2001. III китеп.
- 11.**Борбугулов М.,** Адабият теориясы. –Б.; Шам, 1996.
- 12.**Ботобекова А.,** Ишарат сырлары. Бишкек, Учкун, 2002.

13. **Казakov Ш.**, Семантико- стилистические особенности эмационального-оценочной драм. Хамзы. Автореф. дис. канд. фил. наук.–Ташкент, 1990.
14. **Ракыш Эмир, Жанар Эмирова.** Жай сөйлем синтаксиси. –Алматы, 1998 .
15. **Aksan D.**, Türkiye Türkçesi, Gelişmeli Sesbilgisi, TDK.,Ankara, 1978.
16. **Aksan D.**, Anlambilim, Anlanbilim konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara, 2002.
17. **Aksan Doğan.**, Anlambilim ve Türk Anlambilimi.-(Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 357) 3. Basım 1987.
18. **Aksan Doğan;** Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)Ankara, 1999.
19. **Bayrav, Süheylâ,** Yapısal Dilbilimi, İstanbul 1969, s. 7.
20. **Benveniste, Emile** (1995), Genel Dilbilim Sorunları, (Çeviren: E. ÖZTOKAT), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
21. **BerkeVardar,** Birey ve Toplum Yay. Ank.
22. **Bilgegil, M. Kaya,** Edebiyat Bilgi ve Teorileri(Belâğât),İstanbul 1989.
23. **Condon, John** (1998), Kelimelerin Büyülü Dünyası (Anlambilim ve İletişim)-, İstanbul, İnsan Yayınları.
24. **Erkman-Akerson, Fatma ve Ş. Ozil** (1998), Türkçe’de Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler, İstanbul:Simurg.
25. **Eruz, F. Sakine** (2003), Çeviriden Çeviribilime Yüzyılımızın Penceresinden Çeviribilimsel Gelişmelere Bir Bakış, Multilingual Yayınları.
26. **Filizok, Rıza** (2001), Anlam Analizine Giriş, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.
27. **Karaalioğlu S. K.**, Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İstanbul, 1975.
28. **Karahan L.**, Türkçe’de Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-,Ankara;1991

29. **Koç, Nurettin**, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1992, s. 130-131;
30. **Kononov A.N.**, Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, Moskova, 1956.
31. **Karaağaç, Günay** (2005), Dil, Tarih ve İnsan, Akçağ Yayınları.
32. **Kıran, Zeynel** (1996), Dilbilim Akımları, Ankara, Onur Yayınları.
33. **Kıran, Zeynel** (2000), Yazınsal Okuma Süreçleri, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
34. **Kıran, Zeynel ve A.** (2001), Dilbilime Giriş, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
35. **Korkmaz Zeynep**, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK yayını, Ankara, 1992.